

որմէ յետոյ կը շարունակեն. 1. Այլ աղաթք որ առի նախ քան զճաշակել խորհրդոյն... Մարմին ըստ անապական. էջ 94ա—95ա. 2. Ցեռանէ վերջոյ գրեւ զործոյս. քանի որ բազում ինչ եցոյց... էջ 96բ—100ա. 3. Եւսանելի եւ թաշ վրայի Միխիթարոյ գոչել խոստորան ճշնարտի եւ բան ի բուն հնուարորի սասցեայ զաղաթի բժամ որ պատարագին. 8բ ան իմ յո ըս բան հար. էջ 100բ—102բ. 4. Կարգաբարձի ինչ հասարակաց Աշոփէջ երկնայի ժաման. էջ 112բ—127ա. 5. Խաղաղական ժաման. էջ 127ա—135ա. 6. Հանգստեան ժաման. էջ 135ա—142բ. 7. Հաւատով խոստովանիմ, հանդերձ նախագրութեամբ. էջ 142բ—155ա. 8. Ամենակալ ամենանամ ան յամի աչ. որ յամի եւ. էջ 155ա—159բ. 9. Երեքանձնեա գրութիւն միով բնութեամբ եւ եւութեամբ. էջ 159բ—161բ. 10. Մեղայ ամենաար. էջ 163բ—167բ. 11. (Կեստա) Սուրբ ան եւն. էջ 168ա—169բ. 12. Աշխարհ ամենայն. էջ 170ա—172բ. 13. Առաւօտ լուսոյ. էջ 172բ—175ա.

ԹԻՆԱՍՏԱՆԱԳՆՈՒԹԻՒՆԻՒՆԻՔ ԿԼԱՆ. միակ լուսանցարութիւնն է՝ ամէնէն վերջ եւ օտար գրէ՝
 էջ 175ա. Կորեկեան թիւն իր իր ընդ նմին որ ինի ուժի թիւն (= 1774):
 (Շարունակելի) Հ. Յ. ԱՍՏՈՒՆԱՆ

Ե Ղ Ի Շ Է

ՔՆՆՆՆՆՆ ՆՆՆՆՆՆ ՆՆՆՆՆՆ ՆՆՆՆՆՆ

ԳԼՈՒԻ Ե.

Ղազար Փարպեցի:

Փարպեցին՝ իւր Արղանանց նուիրած էջերով՝ քննագտական ամենէն հաստատուն գեանիք կը պարզէ մեր ուսումնասիրութեան համար: Եթէ Բանաստեղծ-պատմիչը Մարութեան եւ Փիլոնի թարգմանութիւններէն նկարագրական պատասխաններ կ'ընդելուզէ իւր սողեցուն մէջ՝ տարբեր փայլ մը առլով անոց, նայն իսկ երբեմն լայն յատկաներ կը գտնէ անոց մէջ իւր յանկուցիչ վրձինին համար, իւր պատմական դէպքերու առոյգ նկարագրութիւնն ալ՝ կը բարձրացնէ ուղղակի շարասանապատմագրի հիմքուն վրայ, որոնք ոչ նուազ չբնագ շինուածք մ'ունենին:

Երկու Պատմագիրներու միեւնոյն նիւթին վրայ, գրեթէ նայն ուղղութեամբ գրելը, անտարակոյս, պատահական իրողութիւն մը չէ: Երկուքին մէջ ալ տիրող նկարագրական (littéral) ընդհանուր համակայնութիւնն անժխտելի աղբւր մը կը գնեն երկու գրիչներու միջեւ. յետոյ՝ կարեւոր տարբերութիւններն իսկ նայն իրողութիւնը կը շարունակեն: Մեծք կը պնդենք՝ թէ նկարագրական համակայնութիւնը կամ նոյնութիւնն երկու Պատմագիրներու գրիչն տակ, նիւթին նոյնութեան աղբիւնք

չէ կրնար ըլլալ բացարձակապէս: Այսպիսի ինչ մը կարելի էր պայտասնել եթէ ինչորեւ իմաստափրական ծանօթ նիւթ մ'ընդլայնեցու վրայ ըլլար. կամ թէ միեւնոյն նիւթը միջուկ գրուէր երկու գրիչներու առջեւ:

Այս նկատմամբ ցարգ երկու իրարու հակառակ մեկնութիւն տրուեցաւ. մին՝ երկու Պատմագիրներուն իրարմ անկախութիւնը, այսինքն՝ երկու պատմագիրներէ իրարու գործերը չեն տեսած, նոյն իսկ Եղիշէն ժամանակագրական Փարպեցիէն յառաջ գնելով: Այս կարծիքը պաշտպանեց Չամչեան եւ այս սկզբունքով երկու Պատմագիրներու տարանայնութիւնը հաշտեցնելու գլուխ մ'ալ նուիրեց (տես Չամչ. Պարմ. Հոյ. Բ. էջ 120 եւ 456): Միւսն է երկու Պատմագիրներու իրարմ ունեցած կախումը. ըստ այս՝ Փարպեցին՝ քամենայն մանրամասնութիւն պատերազմին Արղանանց ուղղակի յեղիչեայ քաղէ եւ թէպէտ անձանօթ նուայ ցուցանել զինքն պատմագրիչը, սակայն յաճանաւուն ի պատմութենէ նորին բազում բանն եւ դարձուածս, անգամ եւ անբող պարբերութիւնն՝ ընդ այսմ անոց եւ մի պահելով զօք եւ զհեռեւ. ընդ. թիւն անցց եւ իրաց, զորս առ Եղիշէայ գոյ տեսանել, ու Գ. Խալաթեան ջերմ կերպով կարծեց պաշտպանել այս կարծիքն իւր «Ղազար Փարպեցի եւ զորճջ նորին» ուսումնասիրութեան 117—120 էջերու մէջ: Այս կարծիքն անշուշտ յառաջ կու գար այն ժամանակագրական սխալ դատարարումն, որով՝ սողաբար եւ աւանդաբար Փարպեցին՝ Եղիշէն յետոյ կը գրուի: Բարեբախտ նիք՝ որ այս սխալի հերքումով պիտի չբաղկեց: Գ. Խալաթեան իւր իսկ գրքով՝ յետս կուրում ըստ իւր մշիններուն (Հանդես 1895 Ապրիլ, հմմտ. վերադոյն, եր. 38.):

Կը մնայ Չամչեանի կարծիքը, այսինքն թէ Փարպեցին չէ տեսած Եղիշէն՝ Արղանանց միւս Պատմագիրը: Ասոր պէտք է կցել Հ. Յ. Գաթերձեանի սո գիտաբանութիւնն ալ, որ երկու Պատմագիրներն իրարմ անկախ նկատելու հիմով կը համակայնի Չամչեանին հետ. — «Չի կրնար նոյնպէս ցուցուիլ թէ (Եղիշէ) Փարպեցոյն Պատմութիւնը կարգացած ըլլայ, բայց եթէ գուցէ այն խօսքն, որ կ'ընէ «առ մեծ սասցպեան Անտիոքոս», գուցէ նաեւ կապեայ նախարարաց ցանկնը, Գաթերձեանի այս նկատմամբ ըրած ուսումնասիրութիւնը թերի մնացած է եւ հաստատուութիւնը միայն կը ձեւացնեն իւր գրածները (Հանդես 1887, Յունուար): Յիբաւի ցանկից կը բազմա հմմտ գիտանականին կարծիքն սպառնացած տեսնել, որ ծանրակշիռ հանգամանք մը պիտի ունենար այսպիսի ինչորեւներու մէջ: Սակայն իւր թիողը հաստատարներուն մէջ վճռական ըլլալ չէ թուիլ «Քոյց եկի գուցէ ներով, թէեւ ըստ Պատմագիրներու (Կորիւն, Եղիշէ), Նորենացի, Փարպեցի) գրուածներուն ժամանակագրական շղթան հիւսած ժամանակ բողբոջին կը կղզեացնէ Արղանանց Պատմագիրը — «Միայն Եղիշէն է որ իրմ առջև Պատմագրութեան մ'առջև ունեցած ըլլալը տեղ մը բացայայտ չէ ցուցնել, եւ ոչ ալ ուրիշներ զինքն առջեւնին ունին, ըստ այսմ՝ Եղիշէի Պատմագրու»

Երկու Պատմագիրներու նմանութիւնները միօրինակ չեն: Դճանելու փոփոխ (alternative) եղանակ մը բացայայտօրէն գուտը կը ցայտէ Վարդանանց Պատմութեան մէջ: — Փութեանք գիտեալ առ այս տեղ եւ՛ թէ հնչողն Մարութեանի եւ Փրկչին թարգմանութեանց նմանութիւններու մէջ, Բանաստեղծ-պատմիչն իւր քաղած Հասուածնե-րուն իւր գրչէն յատուկ հրապոյր մը կու տայ: Թէ եւ սուգիւ՛ Փարպեցին ալ զարկ չէ այս շնորհ-քէն: — Այն Հասուածնեք՛ որոնք ընդարձակ են Փարպեցու քով, զանոնք կը սեղմէ Վարդանանց Պատմագիրը, եւ փոխադարձաբար, Վարդանանց Պատմութեան այս երևոյթն աղբիւր մը կը մտնեն: Անկախ կամ կողմնացած գրածոք մը կը մէջ անհար է այսպիսի երևոյթի մը հանդիպիլ կամ պատա-հական համարիլ զայն: Այնպէս որ եթէ նայն իսկ երբորք աղբիւր մը յերեւան գայ, որ անհասան-կան չէ, զեւ պիտի բռնե՛ր որ Վարդանանց Պատ-մագիրը Փարպեցին ալ ասեալն ունեցան է իւր ասջեւ:

Տեսնենք այն ընդարձակ կամ սեղմ նմա-նութիւնները.

Փարպեցի:	Պատմ. Վարդանանց:
Ի՛լ 117. "Առասու-նք զգու-նցն գիւտա քերթագլանս եւս գրին եւ կամին սեռանել . .	Ի՛լ 21. "Մանուսդ ցի եւ սասի՛ք Առասու-նց փած մեր Համասու ունի-նք սառլ ."
Ի՛լ 122. եւս սասուել պար-տիչն եւ ընդ գիւտ ամենե-նեցան հոսուց հոգու եւ գրանել, եւ եթէ յանկարն նուրացեալ գտանիմք յայտ-պիտի մեն հոգուութենէ, սեղմացեալբարկոնց մերց	

Փարպեցի	Պատմ. Վարդանանց
Ի՛լ 199—200	Ի՛լ 77
" 199—201	" 81
" 210—211	" 90—91
" 213—214	" 93
" 216	" 97
" 219	" 98—99
" 222	" 100—101
" 217 եւ 245 եւ 249—250	" 103
" 243 եւ 252 եւ 253	" 106
" 252	" 108
" 243 եւ 254	" 108
" 256	" 110
" 257—259	" 111—112
" 260—261 եւ 262	" 111 եւ 124
" 279	" 121
" 290	" 125
" 291	" 126
" 207	" 136
" 302	" 138
" 304—	" 139 եւ 142
" 308—	" 139
" 307 եւ 308 եւ 309	" 140
" 310 եւ 312	" 141
" 289 եւ 314	" 141
" 319 եւ 320 եւ հետեւ.	" 145 եւ 146 եւ հետեւ.
" 329	" 151
" 325, 328, 327, 330, 331,	" 153, 150—152, 125
" 332	" 155—156"

Թէ եմք պատահա ցրե-լնց եւք յատանածօքն:

Ի՛լ 193. "Եւ զնոյն արձա-կէնն գեպան է Հոնո՛ եւ սա այլ ամբական սեղեցանք, զորս հու անցուցեք միտա-նէ ընդ նոցա զնգու, որց եւ կամեւ եւ յօտարութեամբ զօրանին յանձն ասեալ հաս-տատելն երգումօքն:

Ի՛լ 80. "Եւ անգն է նոյն սեղ. ոչ զայն՛ որսմ գլուանն յամեն արարին, զնոյն գեա-պանս արձանկերն յայտարհն Հանոց, եւ է բազում յայլ սպգ բարբարոց, որ հաս-մագրերէն էն Հանոց աշխար-հին, բանս զնել ընդ նոսա եւ ուրա հաստատել՛ ան-քակութեամբ ունել զգիտ-բանութիւնն: Իսկ նորա իր-բն գրն ամենայն լուան, փութապէս փոքրագրի հա-տանէին է սեղին, եւ անա-նասուց լինէին զարեւոյն յաշ-թութեան: Եւ այլն յա-պագեցին երգումօք յաւիտ մասանէ ըստ կարգի իրենց օրինաց, յաննն ստին զեր-զուս քրիստոսնէնց, պահել ընդ նոսա հաստատութեամբ զգիտանութիւնն:

Ի՛լ 190. "Եւ յետ սոսկս ինչ սուսցք անցնոց լուան եթէ զոր եհաս բազում է Հեր եւ է Զարեանք գաւառս:

Ի՛լ 81. "Իսկ յետ ոչ բա-զում սուսցք զարցուցին Պարսից իւրապր զնոր ամե-նայն հեթանոսական բազ, մութեանին, եւ կենել յաշ-խարհն Հայոց է Հեր եւ է Զարեանք գաւառս:

Ի՛լ 201 "Առ սքեր երանէի՛ սպարապետն Հայոց Սարգս միտանութեամբ սուգու-նայն որ ընդ նմայն էին՛ Սե-պուհ զի յաչչէն Ամասու-նեց, որս մանուկեր Առաս-նար, իրեն երէն հոյնք հե-նելով, երթալ լրանեւ չարա-մութիւն զորցն Պարսից. իւ սալ զգրեալս եթէ հար իցէ, արի փութապէս, սան, գալ ըրեիչ մալ զպատմ արցառ-թեան, զոր է նեան նոցա պարգեւէ մալ Փրկիչն Զրի-տաս՛ յախմանից բարու-թեանցն ստիւի: ի՛լ եւ եր-թեալ Առանձար եւ զուեզն որ ընդ նմա, այնպէս ընդ-հեցու նմա յԱռասու-նոյ, որ-պէս զի սեղին զնմանին Պար-սից. եւ շնոր միջոյցսց՛ թեւով միով սեղեալ, քա-ղաւս հանէին ընդ սուր, եւ զայլս փոխառականս արա-բեալ արիանէին է զարն Պար-սից, եւ ինքեանք զարեւել սղանապէս հասանէին ուրա-խութեամբ է գուանգն Հայոց, եւ պատմին նոցա զԱռաս-նոյ զարս թիւին, զոր յա-լուեաց նոցա Փրկիչն:

"Չայն իրեւ լուան զըրքն Հայոց Սեպուհ զի յաչչէն Ամասունեաց Առանձար սա նախ ընտրեցին յամենայն ցորակունէ՛ ի՛ իմաստա-թեամբ եւ քալիթեամբ: Եւ ընդ սառալ նորա եւա-րսք իկաւ, հար սաստկաց զպալտութիւն զնոյն եւ զմեղապան է նոցանն ան-գրեն փոխառական է բանայն արիանէր: Եւ ինքն սղան-քում այսքն զառնայր, եւ լինել տան սերտութեան մեն յաւարտ յայնմիկ զա-բացն Հայոց,":

Ի՛լ 210 եւ 211. "Եւ արին Վարդան Յերն Մարտիանէնց բաժանեալ զիւր գուանց յե-րես տառիցն:

Ի՛լ 90. "Իսկ արին Վար-դան յառաւ մասուցեալ եւ զաւարանին հարցաներ եւ փարսն ամենեցուն իբրտասու

Ե՛լ 214. "Իսկ ի զբացն Պարսկոյն սրբ անկան ի պատարագն յառա ըն յայնմի, զոր որսոսին համարեալ պարսկոցն Գլ տեղիստեալ ի զբարեկեան Պարսկոյն, որքն հազար հինգ հարիւր քառասուն եւ շորս ութ",

Ե՛լ 243. "Իսկ ու խառնեց իշխանն Սիւնեաց Սասան արեւելս զիւրեան զամենայն պարսիս զոր ուներ ի թագաւորեն, զայր մտաներ ի խորանն արքունի մեծաւ շքեղութեամբ, քանզի բաց ի պատարայ թաղաւորացն որ ճառագիւր նմա, այլ ոչինչ ի պատարայ արքունի պիտայ եր' զոր ոչ ունէր. եւ կորսին պիտա հետեւ առաւել զմտազարգեթիւնն մեծ արեւորհնի Հայոցոյ",

Ե՛լ 280. "Վարդապետ հրատման յայր' նախ զնոսս որ ընդ յայր' քահանայքն եմն զուարթ երկնց Սամուէլ եւ զուարթ սարկաւոսն Աբրահամ յաներան յիմ անդի ինչ ասանել շտա ի կորստանէն հեռի, եւ անդ զգիտանել, յաղապս շնորհանելու որուք ի քրիստոսն ինչ եւ պատուելու զանորս նոցա",

Ե՛լ 280. "Արեւելս եւ սուրբ քահանայքն Սասունոյ յերկրուք արարից եւ զուարթ յայնից երեսու ընկանուք զամենեւեմն ի գրիկս Երեսնայ ասեին",

Ե՛լ 304. "Յեր Յիսուս, ընկալ զգրիս մերո",

Ե՛լ 308. "Եւ հասեալ պատահանացն առ իշխանն յառա՛ր միջերրորդ, պատահանն զամենայն սոցոր սոցեմիցն՝ որ անցին ընդ նոսս զուրեմ մի եւ զբնիկոս երկուս՝ շարք զզոյն երեսուցն անտեալ Գնեշապուց եւ ընկերացն նորա եւ զանցս հաւարցին իրացն մի շտա միտն լուեալ՝ զարհուրեին: Եւ սաղեմուք ի բազում ժամս հիանային",

զբարգաւտան կորցրե՛ց այսպե՛ս",

Ե՛լ 93. "Իսկ ի կողմանէ սուրբաւրցն անկաներ յայնմ առա՛ր երեք հարստ ինք հարիւր քառասուն եւ շորս ութ",

Ե՛լ 108. "Եւ եղև յառա՛ր միջերեք զամենայն երեւելի եւ զպատարանան հրատմայեր զնիւթիւրեմ կողմէ: Կոչեցին եւ զուրացեալն. եւ նա ըստ առաջին կորցի օրինացն արքունի արկանից պատարուկան հանդեմն զոր ուներ ի թագաւորեն. կարգեր եւ զպատարուս վարսին եւ զիտարն սուկեղեն զնէր ի միացոյ. եւ զկառանկարուս մայլ սսիկ կամարն ընդհարեց ընդ արքայով եւ անաղից պատարուկանց ընդ մէլ իւր անէր եւ զգինգան յարանելն, եւ զպատարանն ի պարանոցին, զամայրն զմիկեմին, եւ զամենայն օրենս պատարայ զամենայն արկեալ՝ երկմայր յարքունիս, շքեթ եւ երեւելի քան զամենեւեմն երիւրեք բազում թեանն",

Ե՛լ 111. "Եւս հրատման վան երկուցն՝ որ անդեն ի կարգուս անին առ իւրն եմն Սասունէլ եւ Աբրահամ, զի զաղաւ կարուսցն ընտոս",

Ե՛լ 121. "Իսկ երանեցէքն միաբան ջաղայերեմն զնոսս եւ ասեին",

Ե՛լ 138. "Յեր Յիսուս, ընկալ զգրիս մեր ամենեւեմն եւ խառնեալ զանց ի զանկոս արքայ թոց",

Ե՛լ 140. "Եւ եկեալ պատահին մեծաւ զարմացմամբ զամենայն անցաւորարանացն զոր կրեցին",

Ա՛հա՛ ջանի մ'օրինակ միայն այն խոսմին, որ փոփոխօրէն ընդաշնուած կամ սեղանուս է Վարդանանց Պատմագրի գրքին տակ: Այս խոսմին նմանութիւններն անբողովին բազաւտեղ աւելորդ աշխատութիւն մ'է. մանաւանդ համամատարտ շտա երկար հասուածներ յառա՛ր պէտք է բերեն, որոնք ոչ միայն ի զոր կէ՛ր պիտի գրուէին, այլ՝ արդէն մեր ընտրած օրինակներն ալ բաւական են մեր նպատակին համար:

Փոփոխօրէն ընդօրինակուած նմանութեաներու սրէք խոսմ մ'ալ կայ, աւելի հեռադրբարական Սայս տեղ ալ հակիրճ հասուածներով կը բաւականանայ:

Փարսկոցն:

Ե՛լ 118. "Արք' քանի՛ աւել խորհէ են որսմ' զառ հիւսեց տառուսեալս, եւ զբարեպետանէ կամբ մէ՛ք եւ զորս կեցուցանէ",

Ե՛լ 125. "Այսորի ամենեւեմն կպիկեպարս, եւ ի պատարական երկնայ՝ սուրբն Ղեւոնդ, եւ Խորեն ի Մրեմայ, եւ Գաւիթ, եւ այլ պատարական երկրուց եւ առաջ վանկանց բազումք, հանդերձ պատանելի եւ հրեշտակաբան տերաբն Աշտուա, որ եր յաղկեն Աբրահամեաց ...

Ե՛լ 128. Այսորի ամենեւեմն ապա ամուսեալս, հանդերձ առաջ սեղհոք եւ բարեպետս կպիկեպարս եւ առաջ քահանայիւր եւ վանկանց, պատարական հրաւորարանն քրիստոս",

Ե՛լ 176. "Մի ան յնաստանայ ասանն, որսմ' անուներ Ջանդաղան, սերմ ժամպ, որդի անօրենութեան, որ բաւալմ եւ անապախար զբարեմալ եր ի կեանն իւրում", լսեր յոմանց կիտրահանն Հայոց եւ երկեմալ վաղապետի պատմար նմանից իւրում Վասակոյ Ռայքանից իրազան եղեալ նմանապարս քանին՝ առաջ նախարարն Հայոց կառեալ զ'ա ի զեռն որ կոչի Արամ, սարեալ կապուցին ի միասում եւս ի զեռն յանուսնեմ ընդերկուսն, ի նմին Բաբելոնակ զուսուս, զոր եւ ոչ յիւր բաւալմ առաջոց ըստ արժանի զարծոց իւրոց անօրենութեանց՝ քարիտեմալ սասակեցին",

Ե՛լ 185. "Եւ սպարապետ Հայոց Յեր Գարեգինեց Երանեցին Սարգան՝ ստեղծ ընդ իւր ի ռաւանտարցն Հայոց, որք վերաւանդ օր-

Պոս. Վարդանանց:

Ե՛լ 10. "Անխորհ Հայոց Վարց եւ Աշուանց եւ Ավոնայ, Կրակեղց եւ Կարգուս, Աշինեան, եւ այլն (Հմտ. Եղե՛լ. ե՛լ 38, 73, 100):

Ե՛լ 22. "Այս ամենայն եւ պիտեպարս եւ քորեպիտեպարս եւ պատարական երկրուցն անաղից անաղից հանդերձ սուրբ ախարս երեւելցոյ միաբանք եւ միահաւանայ, միահաւա մտորեալք ի թաղաւորանոսս քաղաքն յԱտուա: հուսուսութեամբ մեծանն նախարարացն եւ ամենայն բազում թեանք ախարհն արուստեալ պատարական",

Ե՛լ 50. "Իսկ մի ան ի նախարարացն որ անցր զիւրեցուս, եր ի նոցա խորհրդի, եւ ոչ միաբանեաց ընդ նոսս ի մեծ վնայութիւնն եւ անդեն առ իւրան ի նոցանցն ի անկողն քարանկեցաւ: Եւ ոչ մեծ արկան ի միացոյ ասանեցուցաւ",

Ե՛լ 56. "Թեպէս եւ ոչ անկեն թաղաւորաւորեալ, եւ ոչ արտառուս օգնական զոր յառաջոց, սակայն անշանց ապարիտութեամբ եւ

գալի սե, Սահակ Զառնե, եւ
միւս սե Պետրոս երկամբն:

Ի 9 216. «Քանզի բազմու-
թիւն փոխանիցն Հայոց,
Նախարար եւ Սեպոհ Տբ
սուսանից եւ ասիկեք տիմայ
յնիկերն Յայոց, ժողովն աս
Հանգանի կարօր սրբոյ Ար-
քայոյ»

Էլ 216. «Աս վայր մի առ
լիբամբ որ կոչի Պարխար մեր
սառն աս ճանանակցութեանն
Յայոց» ամբողջն տեղի
մի գտան զարարեցին»,

Ահա խումբ մը նմանութիւններ ալ, որոնք
Նշուած ինքններն են իրապէս : Արքայանոց Պատմա-
գիրն իւր աստիճան ունի աղբիւր մը, իր Հեռեւիկ անոր
ընթացքին եւ կարծես իւր Հեռեւիկ խոտորընե-
լու արուեստական միջոցն է զորն իր զինն : Ինչ
որ իւր աղբիւրն մէջ որոշ է, զայն ընդհանուր
բնութեան թեմամբ մը իր փոխանակէ. յակտն
յանուանէ եղած յիշատակութիւնները, ըլլայ նա-
խարար կամ իշխան, ըլլայ կենդանակաւ, պաշտօնի
սիրտունեքով իր բացարձակ եւ փոխարձակարար :
Երբ Փարպեցի ինքնու կ'ըսէ, ինքն ջանի մը բեր-
լու անուն կը շարէ. երբ նա որոշ կերպով իշ-
խաններու անունը կը թուէ, ինքն կը բուսկա-
նանայ «բազումք որք ընդ Նոյնն էին», ով եւսլին
եւսլին, ինչպէս յայտնի է իրենց մեր թաղապատն
օրինակներն : Նայն իսկ զբարկանական ձեւերու
ընդհանրապէս փոփոխութիւններ կան. տակնն
աննշուղ, զոր օր. անս վերադրին, «ի Հնուն եւ
սա այլ ամբականս» (Փրպ. էլ 217) : յաշխարհ Նոյնս եւ
ի բազում այլ ազգս, բայ սասի՛ արդեն ամբողջ
Նախադասութիւնը կերպարտուած է :

Պատահական երեւոյթն աւելն բան մ'է
այս. գիտումք, արուեստական միջոցն մ'արդիւնք
կրնանք համարիլ պատմագրերու այս եղանակը :
Մեր թաղապատութեան զրամ եղանքը, կարծես, ի
պետք եղածն աւելն ակներեւ հանրամանք մ'ու-
նին հաստատուելու համար վարպետանոց Պատմա-
գիրն Փարպեցին ունեցած կարողութիւնը :

Գեա սակայն կրնանք ընդարեակիլ մեր գի-
տութեանց սահմանը. հետեւինք վարպետանոց
Պատմագրին ըստիւրուն, ասանց ձեռքն ձգելու
Փարպեցու Պատմութեան թիւը :

Հայոց, ինչպէս կը պատմէ Փարպեցին, «Նա-
մակն» (Նամակներ եւ ոչ միայն Նամակ մը կամ
սերտագրողն) ինչ ըստ վարպետանոց Պատմագրին
կը զբնիկ «սա սեպոյն աստիճան զրամն Յառնայ եւ
սա այլ իշխան եւ իշխանի, սա իրենն Արշին-
եւ սա իշխան Արքիւր Յան, է Ծափս եւ է Հաշտան
եւ յեկեղից եւ այլ իշխանց իրօտակարար տեղեցոյ :
եւ սա մէջ սղորդողն Արքիւրն : եւ զայս սեպոյն
Բարնան կ'ըսէր նաեւ ինքն իշխանն Սիւնեայ վասակ
Իրօտ Ծարակեալ եւ սպա ամենայն աստուանաբար
Հայոց» (Փրպ. էլ 184) : Սակէ զամ Յառնայ Պատ-
մագրութեանը նշանաւոր խումբ մ'եր, զոր կը
կազմէին վահան Ամասուան, Հմայեակ Մամիկեան

Նեան՝ վարպետի եղբայրը, Մերհուտան Արքիւր
Արքիւր եղբայրը, յայոց ձեռն աստեալ նախնային
իշխանին Սիւնեայ վասակայ եւ աննայն նախա-
բարց աշխարհին Հայոց, յաղաքիցն ար. կայր
եւ սա այլ ամենայն յառաջաբեւ աւարականի
Հայոց, (անդ 185) : Պատմագրութեանը հաս-
տատ էր ի իր գաղտնիքն՝ երբ ապին սկսաւ վար-
պետանոց պատերազմը : Թեպետի (Բ) մահուան
եւ Մարկիանոսի գահակալութեան պարագաները կը
ստիպեն Հայոց պատմագրութեանը պատմել :
բայց «իրքեւ տեմն՝ թէ ոչինչ տեղեցան յայտնայ
որոյ սեպոս ելին, դոյնն եւ փոխնայն զանայն ի
յուսոյ փրկութեանն չլքիպել» եւ ոչ ժամա-
նեալ ի գործ ժամաւ պատերազմին, սա վայր մի
սա լիբամբ որ կոչի Պարխար, մերն սա սահմա-
նակցութեանն յայտնայ ամբողջն տեղի մի գտան
զարարեցին, թէ զպսեւ աստիճան իրացն մար-
թայնի պատրաստել» (Փրպ. 218—219) : Այս
պատրաստութեան միջոցին յանկարտական յար-
ձակում մը կը կրին Յայոց գաւառին Որէնջալ
գիւղին մէջ, եւ Հմայեակ Մամիկեանն՝ պատմա-
մագրութեան մին՝ Նոյն կը նահատակուի քաջապետ :
Արքայանոց Պատմագիրը կը կնքէ իր թէ
իւր աստիճան աղբիւր մ'ունեցած ըլլայ, երբ կը պատ-
մէ պատմագրութեան պարագաները : Իւր պատ-
մութեան աստիճան մտնին մէջ սարքեր կերպարանք
մը կու տայ իրօտութեան. նախ՝ կ'ըսէ թէ միայն
Աստ գնանն զբնիկեալ իր Պատմագրութեանը (էլ 54).
քիչ մը յետոյ մտնումք թէ ան զմիայն նշանա-
կան է, իր յաշխարհ «իրքեւ յանգնան ինչն մեծ
թագաւորին» (էլ 56) : Բայց զամենայն չէ այս
Պատմագիրն իւր աստիճան ունի աղբիւր մը (Փար-
պեցին), որուն կը հեռեւիկ, եւ ասանց անդրա-
գաւանայաւ նախապէս զրամն վայր՝ կը շարունակէ
իւր հեռեւեակն ու կ'ընդօրինակէ՝ «յախարհն ինչն
թագաւորին Թեոդոսի» (Փրպ. էլ 217) ըստ սո-
վորութեան փոխելով ասացուածին ձեւը՝ ոչ թէ
«Իստոսոյն Թեոդոսի», այլ՝ «Գիլ Իստոսոյն» :
Երկրորդ՝ վերջ. Պատմագիրն երբ կը պատմէ,
շատ յետոյ (էլ 98—99), թէ Յայոց իրօտապա-
տին մէջ տեղի ունեցած ընդհարում մէջ «Երա-
նեկն Հմայեակ, եղբայր Սարգսպետն Հայոց Ար-
քանայ, յանկնայ քաջութեան մարտապետ» կա-
տարեցաւ նահատակութեամբ. եւն, Նախնայեան
Հ'ըստ թէ ուր էր Հմայեակ մինչեւ այն ասեւն :
պատերազմի նախապատրաստութիւններու մէջ ինչ
գեր ունեցաւ, կամ թէ գունն բնուցեալ եւ երբ զանց
նա իրօտեցաւ լեռները : Արքայանոց Պատմա-
գրութեան մէջ յանկարծ մէջոյ՛ր կ'իլլէ Հմայեակ :
Ընդհակառակն իւր եղբոր ալ թեւեւ եղած էր նա-
խարարութեան Պատմութեան անին տեղ կ'երեւն, իր
խոսք, խորհուրդ կու տայ իւր եղբոր, մինչ ապին
անոր նահատակութեան պարագաները կը գտնէք :
եւ այս ազգային օրինակած Փարպեցին :

Նման կէտ մ'ալ. տեսաք թէ Փարպեցին
ուրիշ նամակներ ալ կը յիշէ յակտն յանուան
զբնուած Աղենայ, Անդիւր Յան, Ծափայ, Հաշտա-
նայ, Եկեղանայ իշխաններն եւ այլ իշխանց իրօ-
տակարար տեղեցոյ, եւ սա մեծ պարպետն Ամասու-
այոց : Արքայանոց Պատմագիրը չէ յիշատակի

(էջ 204—206. 227—228). եւ միայն կը շեշտէ, կը առիայքնէ, կը կենդանացնէ ինչ որ քաջին եւ կորովններուն շահատակութիւնները կրնայ ցլա-
ցնել:

Մեր Պատմագրին տեղ տեղ քրիստոնէա-
կան-փիլիսոփայական խորհրդածութիւններն իսկ
միակ անձ կը իր ցոյցնեն. այն է՝ աղբիւր մը. այս
ինքն՝ արդէն գրուած մը՝ երբ յառակ թափանձու-
ներու կը վերածնէ, առիթի՝ կ'անձնայ դէպքերը լաւ
ուսումնասիրելու եւ է յերմագումի խորհրդածու-
թիւնները ընելու: Այս ամէրը հանգարտ, ընդար-
ձակ ժամանակ եւ իւր կերպով պատրաստուած
նիւթ կը պահանջէ: Վաստի վերջին վայրիճաննե-
րուն վայր այնքան ծանրացում, «Յիւրկը փափու-
կատուրէի այնչափ շքեղ ընդլայնումը, խոստովա-
նային հիանալի զրուագի, Փիլիսոփ հասուածները
քրիստոնէական շատագոյականի վերածելով նա-
մակ յօրինել, եպիսկոպոսներուն սիրանքը գնելը, եւն
եւն, առաջին գրութեան մը ժամանակ մտածելու
բաներ լին: Մարութեան եւ Փիլիսոփ փիւստու-
թիւնները հին շէնի կրնար մտնել առաջին գրով
մը: Փարպեցիի կրնար Գրքի՝ թէ Վաստի ինչպէս
զարգարեց ինքզինը: Նախարարական կամ մարզա-
նական աստիճանին պաշտօնական զգեստի մը, պա-
տիւններու այնպէս մանրամասնութիւններն երկրորդ
գրով մը միայն կրնար յեռուէ իւր պատմութեան
մէջ, մանաւանդ Մարզպետին անկողին անկէ փա-
ռաւոր ներկայացնելու համար: Փարպեցի ալ նոյն
իրողութիւնները կը պատմէ, բայց պատմագրական
համալստիւթեամբ մը: Փարպեցու մէկ պարզ յի-
շատակութիւնը կամ ակնարկութիւնը բառական
եզած է ըստիւր եւ շքեղ ընդլայնումներ թելադրե-
լու: Արդ անանց Պատմագրին, Նամակներու պարզ
յիշատակութիւնը Փարպեցու մէջ, առջին դասնե-
նէր յերկուրեւ տեղի կու տայ: Մարզպետին խոյ-
տառակութեան շրջան համառօտ յիշատակութիւնը
Փարպեցու մէջ (էջ 253), առջին սորի կերպով կը
շքանակութի՝ հանդիսաւոր եւ քստմնելի: Փարպեցու
«կանայք փափուկքը կը իրքէ Արդոյ. Պատմա-
գիրը զայն առիցանելու»: Փիլիսոփան ներշնչումով,
խոստովանողին նախարարաց խնդրանքով վերա-
գարծը, «որչ տեան իսկ իր առաջ անձնայ երկ-
տակութեան զկրպարան խորհրդական ցոյցնու ծա-
նույաներ ամենայն անսողաց զայրին (ճիշդ էջ 222),
բառական եղած է որ Պատմագրին իւր բաւոր ոյժը
Մեկին արտայայտիչ գրուագի մը՝ Մարութեան
ներշնչուած, ուր հրեշտակացած է խոստովանողը:

Ենչ խոցող վարդանանց Պատմագրին բու-
լոր ճիշդ խառնորթութիւնը, թէ խորհրդածութիւնն
ներու, թէ նկարագրութիւններու, եւն եւն, ամեն
ալ հանգիստ ժամանակ եւ աչքի աշխի պատրաստ
գրուած մը կը պահանջեն. — զայս սննցած է
վարդանանց Պատմագիրը:

ԱՅՆԱՐԳԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԻՆ ՀՐՈՅՑ ԾՅՂԻՐՑ ԸՆԴՆԵՆԵՐԸ

(Հարսնային)

ԱՇՏԻՇԱՍ (սեռ. Աշտիշտոս), Հայոց կրօ-
նական կենցաղ գիտարք քաղաքը Դ. արարեւ,
քիւր. Թ. 30 Յորում գ.ին մէջ Փառաս. 37, 48,
114, կրեւն 42, Փարզ. 104, խոր. 85, 202
(քաջառ.). ՄԱշտիշտոց), 260, 270, 280, 285, 16,
29 (սեռ. Աշտիշտոց), Յովհ. ԿԹ. 34, Առոյ.
65, 69 եւն, Ժողովրդական ստուգարանութեան
մեկնուած յար (տա Կաշէ. Կաշէ) «զհհ. քառով.
այսպէ՛ Յաշտիշտ Աշտիշ- 606, անէ՛ իր
յարչի րդէ՛, Աշտի՛ 606, յարչի տեղին՝
խոր. 88, «ՄԱշտից տեղացին, 285, 40, կամ՝
իր « յաշտառ, զհաշտառ, (πολύθυτος), ան
Հ.Բ. 198 եւ 212: Այս մեկնութիւնը արժեք չունի.
կամ զ՝ Աշտիշտ նախնական հին է: Զարչոս
անուան նման կերպով կազմուած է Աշտիշտ ըստ
Հ.Բ. 40, 211, 211. Աշտի պարսկական կրճա-
տուած անուն զէ + լոս՝ «արտիւթիւն, սեռ
վեր էջ 282 ա հին պարս. Ենչնիւ. — Ըստ Ագա-
թանգիտայ 606 Աշտիշտ կը «ի անոր լերին
Քարբէր ի վերայ գեայն Եփրատայ (այս է Արա-
մանայ), որ Տանգի Հայի ի մեծ լեռան 8արտի՛,
ըստ Փառասոսի 115՝ Աշտիշտան իջնուով՝ կը
հասնուր Եփրատայ եղբայր, որ երկու գետը
իրարու հետ կը միանան հին Մեծաբ քաղաքին
ցով, զոր շինած էր Սամարակ թագաւորը:
Ինձե՛, Նոր Հայ. 193—194 Աշտիշտը կը նշանա-
ցնէ Ս. Սահակ քիւրցին հետ «հետի ի սուր կա-
րապետ Իբրեւ 6 ժամու. յարեւելեան իջնուով
առ ստորտով լերն. . . . Զարտ եկեղեցին եւ
զմեծաստան զանկալ Լէկիթեմուր առ է շինել է
քարանց անոր զբայքայեալ կամուրջ Եփրատայ.
. . . Ի սուր Սահակայ մին է կամուրջն . . . հետի
է Իբրեւ 2 ժամու. ղ. Կուսի Guinet 2, 587 այս
տեղ կը փնտէ՛ այժմեան Դերտայ մէջ (?), որ է
եղի յիշեալ կամուրջն Եփրատայ. իսկ Լեւշ 1,
296 ծան. Աշտիշտան՝ առանց ապացոյց յառաջ
բերելու՝ այժմեան Ս. կարպետ վանքին տեղի
կը գնէ:

ԱՅՈՒՐԱՆԲ տեղի Թ. 111 վայոց անր գ.ին
մէջ Օրբէլ. 261, ԱՍ. 97, Թ. 109 Երեմիկ գ.ին
մէջ ԱՍ. 815 ա Աղաբանը Ինձե՛. ՀՀ. 508,
ԱՍ. 861, 869, Ինձե՛. Նոր Հայ. 267, Արեւիկ
մեծաստան Յ մըն նախիջնուածն հետու Mülle-
Simonis Vom Kaukasus 2. pers. Meerbus. 52,
որմէ իր անուն առած է Միկիթար Աղաբանցի.
Աղաբան քիւրց եւ մեծաստան Միկոց մէջ Ինձե՛.
ՀՀ. 196, Այժ. (շարքարար) 310, Ինձե՛. Նոր
Հայ. 162, այժմ՝ Abaran կիկի քարտեղ 2,
634—835՝ Աղաբանի Ս. խաւ վանքով Թ. 47
Առուների անր գ.ին մէջ կին է 2, 714. Պաշ-
Աղաբան (զոք թըրքերէն ա գլուխ) Թ. 185 Նիք
գ.ին մէջ ԱՍ. 260, Լեւշ 1, 137 (վերին քա-
տարի ա Աղաբանուի վայր). Աղաբան Բալուխ
հիւսիսայնուրէ Hausknecht-Kiepert Routen im

